

Гаврилюк М.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ М. ДРАГОМАНОВА (НА ПРИКЛАДІ КРИТИКИ ТВОРІВ АНТИЧНИХ АВТОРІВ)

Дослідження Михайла Петровича Драгоманова відіграють вагомую роль в історичній науці. Дослідник постає перед нами сучасником утворення академічної історичної науки з її формами та системою XIX ст. Його твори відкривають нам новий погляд на античний світ і дають змогу переглянути його опис. Він аналізує «застарілі» уявлення та пропонує нові «методичні рекомендації» щодо розгляду тем, які стосуються стародавніх цивілізацій. У статті здійснен спробу на основі аналізу праць Михайла Петровича Драгоманова з античної історії окреслити спроби мислителя виявити у стародавніх авторів недоліки у їхніх уявленнях про минуле. Звертаючись до історії Стародавнього світу, вчений основну увагу звернув на проблему джерельної бази. Аналізуючи твори античних мислителів, істориків і письменників, на основі яких до початку XIX ст. відтворювалася загальна картина стародавньої історії, Михайло Петрович Драгоманов акцентував увагу на недоліках цих джерел, в основі яких лежала не лише фрагментарність висвітлення історичних подій, зумовлена національною належністю авторів, а й тенденційність, пов'язана з особистими поглядами останніх на ті чи інші явища суспільного прогресу й історичного процесу. Вчений системно підходить до опрацювання історичних джерел і вказує на необхідність порівняння римської, латинської та давньогрецької історіографії. Автор вказує на відсутність науковості у працях і суб'єктивність думок античних істориків. Драгоманов створює історико-пошуковий інструментарій для роботи з фактажем, говорить про необхідність відкидання надмірної драматичності подій і не використання «плагиату». Головною відмінністю Драгоманова є його зацікавленість тематикою й індивідуальний підхід до опрацювання античної історії.

Ключові слова: дослідження, історія, М. Драгоманов, античний світ, цивілізація, аналіз, історичні праці.

Постановка проблеми. Дослідження М. Драгоманова відіграють важливу роль в історичній науці. Михайло Петрович постає перед нами сучасником утворення академічної історичної науки з її формами та системою XIX ст. Твори дослідника відкривають нам новий погляд на античний світ і дають змогу переглянути його опис. Він аналізує «застарілі» уявлення та пропонує нові «методичні рекомендації» щодо розгляду тем, які стосуються стародавніх цивілізацій.

Постановка завдання. У статті на основі аналізу праць Михайла Петровича Драгоманова з античної історії окреслено спроби мислителя виявити у стародавніх авторів недоліки у їхніх уявленнях про минуле.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічні дослідження є важливою складовою частиною викладу матеріалу. Саме тому варто згадати таких авторів, як Федченко, Сушко, Потильчак, але краще та зрозуміліше подає інформацію сам автор (Драгоманов) і перевидані твори,

у яких чітко окреслено позицію дослідника. Слід зазначити також і про видання архівних матеріалів і документів, що дають змогу робити впевнені висновки про історичну постать. Серед таких праць ми виділяємо «Документи та матеріали» – унікальну збірку видання 2001 р.

Методи досліджень: автори послуговувалися історико-системним методом, який уможливив ретельне дослідження об'єктів і явищ минулого; сприяв аналізу історичних систем, що вплинули на життя та діяльність М. Драгоманова закордоном. Був застосований комплексний методологічний підхід, який включає у себе принцип історизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не останнє місце у становленні критичної оцінки бачення римськими істориками дійсності займав «дослідницький максималізм» М.П. Драгоманова, що штовхав молодого вченого до перегляду установлених у науці його часу концепцій і прагнення запропонувати світові альтернативне тлумачення

подій далекого минулого. Наукові амбіції спонукали Михайла Петровича до пошуку нових шляхів розвитку концепцій стародавньої історії та популяризації найновіших здобутків історичної науки у науковому середовищі Російської імперії. Дослідника цікавили насамперед фундаментальні події та явища світової історії, які, не применшуючи ролі попередників, Михайло Петрович вважав недостатньо дослідженими і такими, що потребують ґрунтовного переосмислення [23].

Дитячий інтерес до вивчення минулого, класична середня освіта й ідеалістичне сприйняття світу і життя у ньому заклали добре підґрунтя для внеску Михайла Петровича у дослідження та викладання історії стародавнього світу і європейського континенту студентам Київського та Софійського університетів. На історико-філософському відділенні філософського факультету Імператорського університету святого Володимира, який Михайло Драгоманов закінчив у 1863 р., він сформувався як професійний історик, фахівець з античності. Його вибір зумовлювалося динамічним розвитком цієї галузі історичної науки у середині XIX ст. завдяки старанням представників європейських наукових центр.

Із цього приводу вчений писав, що останні роки – один із найбільш критичних моментів для науки давньої історії, оскільки вона подвоїла, якщо не потроїла свій матеріал протягом останніх двадцяти-тридцяти років, а це не могло не позначитися на системі опрацювання цього матеріалу та на якості висновків, які робляться із проведених досліджень, і перспективах розвитку цієї галузі знань. Будучи людиною прогресивних поглядів, Михайло Петрович прагнув бути у центрі наукового життя, а тому зосередив свої зусилля на вивченні напрямку, що найбільш активно розвивався у період його фахового становлення. Не останню роль у цьому процесі відіграв незадовільний стан розвитку стародавньої історії у Російській імперії [21].

Михайло Петрович Драгоманов вважав ключовою перешкодою у дослідженні стародавньої історії надзвичайну вузькість і невисоку достовірність писемної джерельної бази. Мислитель наголошував на тому, що до XIX ст. матеріал для дослідження стародавньої історії черпався виключно зі свідчень грецьких і римських істориків, злегка доповнюваних відомостями з єврейських джерел. Унаслідок цього, на думку вченого, давня історія була наукою про життя греків і римлян, охоплюючи минуле інших народів лише тією мірою, у якій вони взаємодіяли з античним сві-

том. Михайло Петрович відзначав, що у дійсності приводів для звернення до історії інших цивілізацій у греко-римських письменників була надзвичайно мало: греко-перські війни походи Александра Македонського, перемоги римських легіонів в Азії й Африці – ось практично весь перелік тем, із яких у курси стародавньої історії вводилися короткі нотатки про неklasичні народи [1].

Михайло Петрович вбачав проблеми у тому, що історію народів, котрі найбільш впливали на класичну культуру, ми могли знати лише за свідченнями класичних письменників, які почали писати вже тоді, коли великі культурні центри, не лише східні (Ніневія, Сидон, Старий Тир), але й еллінсько-східні (Куми, Мілет) були у руїнах. Тож учені нового часу мали вкрай неповні відомості з історії неklasичних народів, у зв'язку із чим надавали їй другорядного значення. Тим часом, як переконував Драгоманов, досить поглянути на території країни від Індійського океану до Гібралтара, аби подумати про те, що на цій території могли відбуватися події, порівняно з якими багато випадків із історії греко-римської цивілізації можуть бути названі подіями «сільської хронічки» [1].

У 1864–1865 рр. з'явилися перші історичні праці Михайла Петровича Драгоманова – публікації лекції «Про Становище жінки в I столітті в Римській імперії» та «Про державні реформи Діоклетіана і Костянтина Великого». У 1866 р. Михайло Петрович Драгоманов склав іспит на право викладання історії стародавнього світу, представивши комісії працю на тему: «Імператор Тиберій», і повернувся до університету святого Володимира вже як приват-доцент, а згодом зайняв посаду доцента. У праці «Нариси історіографії в Давній Греції» (1868 р.) вже помітні характерні для вченого методологія дослідження та методика опрацювання джерел. Окрім того, саме на цей період припадає процес становлення викладацького стилю Драгоманова – так званого соціологічного спрямування лекцій [4].

Успішне складання іспиту на право викладання стародавньої історії студентам університету святого Володимира не лише забезпечило Михайлу Драгоманову влаштування за фахом, але й дозволило упевнитися у своїй здатності викладати навчальні дисципліни студентам і бути повноцінним працівником науково-педагогічного колективу університету. Це було надзвичайно важливо для молодої талановитої людини, яка успішно починала будувати свою науково-педагогічну кар'єру і завдяки цьому могла розраховувати на своє подальше професійне зростання. Річ у тім,

що комісією оцінювалися як ораторські, так і особисті риси претендента на викладацьку роботу, а тому позитивний результат означав правильність вибору фаху Михайлом Петровичем, що також підтверджує його життєву позицію [4].

Також у дослідника з'явилася можливість і навіть необхідність підготовки лекційного курсу, під час якої проявилися його педагогічні здібності. Виникла гостра потреба у доступі до найновіших здобутків світової історичної науки, результатів археологічних розкопок у країнах стародавнього сходу й античного світу. Відбувся перегляд ставлення до творів античних авторів і переоцінка історіографічного спадщини XV – першої половини XIX ст. Як виявилось, Михайло Петрович Драгоманов опинився в авангарді цього процесу серед дослідників східноєвропейського регіону. Цим він завдячує своєму трирічному від'їзду до західноєвропейських університетів після захисту магістерської дисертації [5].

Магістерська дисертація Михайла Драгоманова «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит» відрізнялися від праці багатьох попередників ґрунтовним аналізом рубіжних моментів європейської історії на її початкових етапах і виходом на широкі узагальнення та теоретичні висновки. Михайло Драгоманов звернув увагу на те, що у поглядах консервативних античних мислителів переважала циклічна теорія історії, відповідно до якої людства розвивається від золотого, або божественного, періоду до залізного – людського, що утверджувало думку про неминучу руйнацію людської цивілізації, яка слугувала основою для негативного світосприйняття і пошуку матеріалістичного тлумачення світових релігій [3].

Важливу роль у науковій діяльності Драгоманова зіграв захист магістерської дисертації, оскільки він проходив у формі вільної відкритої дискусії між дисертантом та опонентами, результати якої оцінювали вчена рада. Михайло Петрович отримав нагоду переконатися й утвердитися у справедливості його наукові концепції, а саме: бачення Римської імперії як одного з етапів розвитку європейської цивілізації, який зайняв місце у світовій історії. Оцінку її ролі Тацитом Михайло Петрович вважав значно перебільшеною, оскільки римський історик переважно розглядав розвиток військової справи, політичної й економічної систем порівняно із завойованими народами, виражаючи відверто зневажливе ставлення поневолених [6].

Публічність захисту дисертації утвердила молодого вченого у наявності у нього достатніх

ораторських здібностей для трансляції результатів своїх наукових пошуків, що спонукало до розширення дослідницьких інтересів. Довід юнацьких публічних промов оформився і набув застосування у сфері побудови наукової кар'єри, яка була втіленням у життя дитячої мрії Драгоманова, а також важливим етапом у реалізації життєвого плану розвитку та поширення наукового світогляду не лише серед населення українських земель, котрі входили до складу Російської імперії, але й усього європейського континенту. Завдяки цьому значному успіху Михайло Петрович отримав змогу долучитися до європейської наукової спільноти [9].

Одним із найважливіших наслідків цього стало оприлюднення результатів низки досліджень, спрямованих на розмежування наукового та релігійного світоглядів. Михайло Петрович протягом свого життя доклав чимало зусиль для критики релігії та звеличення науки. Це було дуже модним заняттям тоді, але популярність математики не завадила Михайлу Петровичу виявити у цій справі свою славнозвісного дослідницьку поміркованість і подати у своїх публікаціях, присвячених зазначені тематиці, виключно ґрунтовний аналіз достовірно встановлених і визнаних європейської науковою спільнотою фактів, відкинувши безпідставні домисли та звичайні людські емоції [9].

Учений доводив хибність низького підходу до тлумачення історичного процесу. Він стверджував, що, оскільки в історії стародавніх цивілізацій маловідомими були не лише початкові періоди, але і кінцеві, то до цієї неповноти відомостей виникла теорія процвітання і занепаду народів, аналогічна молодості та старості живих організмів. Лише новітні відкриття з історії Стародавнього Сходу, зроблені завдяки розшифруванню ієрогліфів, клиноподібних написів, відзначав Михайло Петрович, дали ґрунтовний матеріал для розуміння того, що в історії народів сходу ми бачимо низку змін політичного ладу і культурних епох, і жрецьке століття є швидше наступним за віком, не найдавнішим відносно завойовницьких монархій [18].

М.П. Драгоманов уважно вивчав і добре знав твори мислителів стародавнього світу. У творах класиків античної історичної науки молодого вченого приваблювало їхнє прагнення встановити причини суспільних явищ, сумлінний виклад історичних подій і яскраві характеристики римських імператорів. У деякого з них Михайло Петрович відзначив елементи історичної критики. Основна помилка античних істориків, на його думку,

полягала у тому, що вони не брали до уваги соціально-економічних факторів, ігнорували роль народу в історичних подіях і зводили всю історію до діяльності імператорів і полководців. Таким чином, вони обмежувалися характеристикою лише зовнішніх рис історичних явищ і зв'язків із ними, тоді як історична наука повинна була також проникати у глибину досліджуваних явищ, відстежувати їхні внутрішні закономірності [7].

Підсумовуючи огляд історичної науки Стародавнього Риму, М.П. Драгоманов писав, що римські історики дуже мало уваги звертали на внутрішні причини історичних явищ політичного життя як старої Римської республіки, так і революційного періоду і часу імперії, а тому не могли різнобічно оцінити жодної із цих епох. Всі ці вчення, на переконання Драгоманова, мають історичне значення тільки як штучні системи, які були цікавими зусиллями для групування і пояснення фактів. Вони прагнули знайти джерело історичного прогресу не всередині людського суспільства, а за його межами, у діях якихось зовнішніх щодо суспільства сил. Така постановка історичних проблем, на думку Михайла Петровича Драгоманова, помилкова у самій основі, адже історик повинен дослідити зв'язок причин і наслідків, що може стати зрозумілим через дослідження фактів [8].

Релігійно-містичному глумаченню історії Михайло Петрович протиставляв ідеї французьких філософів просвітитель XVIII ст., погляди котрих, за його визначенням, стали великим кроком вперед у вивченні розвитку людства. Він зумів побачити також історичну обмеженість представників старого механістичного матеріалізму. Ці мислителі ставили розум, характер і діяльність людини у повну залежність від зовнішніх обставин, від сукупності впливів зовнішнього середовища. У довершеній формі такий погляд заперечував навіть відносну свободу вибору людиною тієї чи іншої дії. Таку постановку питання учений заперечував, доводячи необхідність пошуку в історичному процесі причинно-наслідкових зв'язків [25].

Мислитель звертав увагу на те, що навіть уривчасті нотатки про пам'ятки народів Стародавнього Сходу дають змогу побачити, що появою перших ознак культури (досконалої обробки металів, будівельних машин, системи рахунку календаря, азбуки) людська цивілізація зобов'язана саме класичним народам [16].

Причину меншої уваги грецького і римського суспільства до історії та побуту чужинців

Михайло Петрович Драгоманов вбачав у тому, що стародавні грецькі та римські письменники значно більше цікавилися фактами «зовнішньої», аніж «внутрішньої» історії варварських суспільств.

Результатом такого ставлення дослідник вважав «чисто дитячі» уявлення про релігію давніх євреїв і поверхневе сприйняття вірування єгиптян (засновників однієї з найдавніших цивілізацій стародавнього світу). Незважаючи на показне прагнення до раціоналізму давньогрецьких і римських філософів, запозичене політиками й істориками, грецькі та римські мислителі залишалися містиками [17].

Релігію мислитель сприймав як спосіб пояснення незбагненим явищем природи суспільного життя, що було цілком притаманним для передових тогочасних дослідників. Розвиток сприймався Драгомановим як самоціль людського і суспільного життя, а тому, на його думку, наука, розширюючи знання про світ, зменшувала простір для релігійних вірувань.

Не слід забувати про те, що стародавнє багатобожжя було спрямоване на організацію життя у матеріальному світі значно менше, ніж у потойбічному, а християнство, навпаки, зосереджувало увагу людини на вічності та визначало спосіб життя у матеріальному світі як підготовку до вічності. Для римських істориків не був притаманний глибокий аналіз сутності світоглядних явищ і процесів, висвітлених у їхніх творах, що також знижувало їх наукову цінність, на глибоке переконання Михайла Петровича [9].

Михайло Петрович Драгоманов звертав увагу на те, що, навіть коли в античних авторів і з'являлися близькі до сучасних погляди на завдання історії та політичної науки, то описані людьми з такими поглядами, праці «гинули», оскільки цікавили дуже небагатоох. Внаслідок цього, на думку мислителя, «загинула» не лише маса матеріалу у різних творах другорядних авторів про політичний побут не античних країн і міст, але й праці такого популярного мислителя, як Аристотель. У цих творах було зафіксовано матеріал для характеристики 158 політичних установ, а за іншими – 255 міст і держав, які служили фактичною базою для відомих творів про політику [10, с. 125–134].

У своїх історичних студіях учений неодноразово звертав увагу на те, що не лише історія східного і взагалі не античного світу була засуджена на неповноту, поки джерелами давньої історії служили виключно корифеїв літератури Греції та Риму, але і сама історія класичного світу.

Михайло Петрович дійшов висновку, що великі прогалини у класичній літературі спостерігаються і щодо пізніх епох їх історії. До них мислитель, зокрема, зараховував відносини в добу еллінізму й останні часи провінційного життя у Римській імперії. На основі цих спостережень Драгоманов зробив висновок, що саме внаслідок такої неповноти інформації утворилися традиційна філософія історії, а саме теорія про процвітання та занепад народів як молодість і старість організмів [24].

У зв'язку із численними недоліками та суттєвою обмеженістю джерелознавчого потенціалу праць античних авторів Михайло Петрович Драгоманов сподівання покладав на розвиток археологів. Відносно нова наука для другої половини XIX ст., результати досліджень якої уточнювали свідчення письмових джерел стародавньої історії, археологія сприймалася майже як панацея від проблем пізнання минулого. Артефакти свідчили не лише про окремі історичні факти, а також про характеристики цілих історичних епох. У поєднанні свідчень письмових і археологічних джерел мислитель вбачав перспективу розвитку стародавньої історії як самостійної системи знань і галузі історичної науки [20, с. 3–22].

У своїй роботі «Стан і завдання науки стародавньої історії» він прямо вказував, що неповнота у відомостях класичної літератури щодо історії класичних і некласичних народів має відшкодовуватися за допомогою так званих монументальних джерел – залишків будівель вівтарів, статуй, ваз, дошок із написами, колон тощо. Аби зрозуміти значення певної статуї, саркофага, барельєфа, довелося пригадати факти про міфологію і релігію відомого народу; зображення на вазі дасть пояснення про потойбічне життя, інше – про устрій бенкетів; напис на труні особи, котра обіймала державну посаду, дасть відомості про державний лад. Михайло Петрович Драгоманов звернув увагу на те, що, коли вчені взялися пояснювати такі речі, то вдалося скласти цілу науку, яка отримала назву «старожитностей». У підсумку за епохою збирання колекції давніх предметів з'явилися багатотомні «Antiquitates», що репрезентували собою більш-менш повні для свого часу відомості про внутрішнє життя класичних народів. Їхнім головним недоліком був описовий виклад фактів державного, побутового, релігійного життя [11, арк. 155].

Усвідомлюючи важливість розширення джерельної бази стародавньої історії, Михайло

Петрович Драгоманов наголошував на доленосному значенні справжнього «прориву» у вивченні та розшифруванні клинописного й ієрогліфічного письма у середині XIX ст. Учений підкреслював, що внаслідок цього до трьох стародавніх літератур, які були відомі у XVI–XVII ст. (грецької, латинської та єврейської) долучилися, окрім санскритської та зендської, ще єгипетська та халдей-ассирійська. Саме завдяки вдосконаленню у читанні та тлумаченні нових пластів історичного матеріалу за допомогою порівняльної лінгвістики поступово з'явилися можливості оволодіти цими відомостями сповна. У галузі дослідження халдей-ассирійської та зендської історії зроблені величезні кроки, відкриваючи «не по роках, а по місяцях» матеріал першочергової важливості для історії культури у віддалені часи, зокрема, і зниклих народів, назви яких давні греки та римляни знали лише із чуток [11, с. 155].

Саме наслідком зазначених втручань в історичній науці Михайло Петрович вважав те що в Азії й Африці не залишилося жодного куточка, специфічного в історичному відношенні – від Ганга до Мавританії, від Трої до Моравії, – де проводили би розкопки який-небудь європейський учений або ціла експедиція. Це сприяло і розвитку чергового етапу активізації нових історико-археологічних досліджень у Греції, Італії, Іспанії, Франції [12, с. 36].

Археологічні пам'ятки підвели Драгоманова до думки, що і ті народи, котрих і письмова історія, і велика частина монументальних джерел змальовують відносно високо цивілізованими, свого часу були «дикими». Він твердив, що межі стародавньої історії розширюються у часі та просторі. Копавши дедалі глибше на ґрунті класичної старовини, дослідники знаходять такі пам'ятки, які характеризують часи первісного стану людини, зустрічають пам'ятки печерної людини. Відкриті сліди людини демонструють попередників, а можливо, і предків Сципіонів і Цициронів дикунами, які одягалися у шкіри диких тварин, харчувалися сирим м'ясом і кістковим мозком, користувалися кам'яними знаряддями праці та були людоджерерами [15].

Михайло Петрович наголошував: коли таким чином стародавня історія розширила свій об'єкт у часі, то неминуче мусить розширити його й у просторі. Пам'ятки первісної культури у Європі можуть бути досліджувані з успіхом не інакше як в органічному зв'язку з подібними до них викопними пам'ятками інших країн, але і порівняно з пам'ятками побуту сучасних «диких племен».

Такі пам'ятки «прадавнього побуту людини у Європі» для Драгоманова були фактором, що змушував відмовитися від групування історичного матеріалу за грубо хронологічним принципом, заснованому на спостереженні життя не всього людства, навіть не народів якої-небудь частини світу за життя десятка або двох привілейованих народів [15].

У своїх студіях Михайло Петрович Драгоманов наголошував на аналогії історичних процесів у минулому і сучасному світі, вказуючи на їх відмінності за складністю: у ранній середньовічній історії Європи справді відбулося змішування цивілізації стародавніх народів із розвитком нових, котрі, вступивши у контакт із класичними народами та зайнявши їхнє місце, самі стояли на щаблі розвитку гомерівських греків і римлян епохи царів. Ці народи природно повинні були довше проходити ті щаблі розвитку, які пройшли перед тим греки та римляни. Тобто, на думку дослідника, всі народи світу проходили схожі етапи становлення та розвитку, що спростовує теорію про кращі та гірші людські спільноти у творах римських класиків [22, с. 6–7].

Мислитель стверджував, що визнання факту продовження прадавньої історії у житті «диких народів» призводить до припущення, що не менш нерівномірним є розвиток різних прошарків одного і того самого народу і що тоді як одні суспільства існували у XIX, XVIII, XVII ст., інші жили у XIII, XII, XI ст. до н.е. Хоча така думка не була новою для тогочасних науковців, навіть керувала дослідженнями народного побуту, вірувань, мови, проте систематичного дослідження отриманих у цей спосіб даних під час роботи над історією суспільства не було. Драгоманов вважав, що, засвоївши цю думку про нерівномірний розвиток народів у кожен хронологічну епоху, слід остаточно відмовитися від синхроністичного методу викладу історії [13].

М. Драгоманов звертав увагу своїх колега-науковців на те, що було би дивно, якби доповнення і зміни матеріалу науки не призвели до зміни у висновках, способі тлумачення фактів, осмислення складників стародавньої історії, від якого, звичайно, не може відмовитися жодна гуманітарна наука. У цьому відношенні дослідник закликав визнати, що авторитет стародавніх мислителів уже не відповідає тій невеликій кількості фактів, яку беруть історики із прадавніх джерел. Найважливішим аспектом цієї справи можна вважати питання початку істо-

рії, тобто найдавнішої події, з якої починається історичний процес [13].

Він зауважував, що велика частина нових дослідників більше зайнята накопиченням нового матеріалу, аніж його опрацюванням на основі нових ідей і методичних систем. Ті з них, хто вносив поправки до висновків, заснованих на відомостях, здобутих раніше виключно зі свідчень давніх письменників, все-таки перебували під впливом загальних ідей, успадкованих від старовини.

Мислитель звертав увагу на те, що скептицизм сучасних йому вчених щодо свідчень писемної спадщини стародавніх авторів зупиняється на півдорозі: замість того, щоб визнати яке-небудь свідчення вдосконаленим міфом, який характеризує того, хто розповідає, його прагнуть раціоналізувати, і після втрати ученості виходить врешті висновок наскільки сумнівний, як і міф у його початковому вигляді.

Михайло Петрович Драгоманов стверджував, що відтворення пізніх епох в історії античної Греції та Риму на підставі свідчення давніх письменників було складним науковим завданням. Дослідники античності неодмінно наштовхнулися не лише на притаманну давньогрецьким і давньоримським історикам історіософську доктрину, яка ідеалізувала минуле і песимістично ставилася до сучасності, але і національну одинічність класичних письменників. Цей підхід не дозволяв висвітлювати події об'єктивно без відвертих упереджень і перекохань у наведенні наукових аргументів, фактів і власних суджень стосовно предмета конкретного історичного дослідження.

На думку Михайла Петровича, характерною ознакою поглядів римських істориків була відсутність цікавості до повсякденних подій. Наприклад, Тациту мирний час здавався нудним для висвітлення. Унаслідок такого ставлення давніх письменників до історії цілі епохи випали з поля зору античних авторів. Періоди революцій кардинально змінювали старі устої життя, коли стародавні держави втрачали свій мононаціональний характер. Таким чином, історична наука втрачала ґрунтовну джерельну базу для розкриття свого об'єкта дослідження.

Історик цінував критичне мислення, вільне від традиційного поклоніння авторитету Фукідида, Аристофана, Ксенофонта, Платона, Діадора, Лівія, Тацита, Ювенала та сучасних йому англійських істориків. М. Драгоманов підкреслював, що панівні переконання про безприкладну нечувану

аморальну розкіш в епоху Римської імперії засновані на фактах, які щонайменше помилково згруповані. Це він пояснював тим, що більшість античних письменників, насамперед римських, проклинали винахід кораблів, називали ганебною обжерливістю їсти спаржу, зразковою зниженістю – користування подушками з пір'я, протиприродною розкішшю – охолодження снігом напоїв тощо.

У зв'язку із цим дослідник відзначав, що стародавні письменники дуже часто нагадують тих, хто незадоволений, наприклад, визнанням прав євреїв або звільненням селян у сучасній йому Європі.

Висновки. Отже, звертаючись до історії Стародавнього світу, вчений основну увагу звернув на проблему джерельної бази. Аналізуючи твори античних мислителів, істориків і письменників, на основі яких до початку ХІХ ст. відтворювалася загальна картина стародавньої історії, Михайло Петрович Драгоманов акцентував увагу на недоліках цих джерел, в основі яких лежала не лише фрагментарність висвітлення історичних подій, зумовлена національною належністю авторів, а й тенденційність, пов'язана з особистими поглядами останніх на ті чи інші явища.

Список літератури:

1. Драгоманов М.П. Вісімнадцять років війни чиновництва з земством. Женева : друкарня «Вільного союзу», 1883. 103 с.
2. Драгоманов М.П. Внутрішнє рабство і війна за звільнення. Женева : типографія «Вільного союзу», 1877. 18 с.
3. Драгоманов М.П. Вольный союз – Вільна спілка. Опыт Української політичної програми. Київ : Громада, 1884. 111 с.
4. Драгоманов М.П. Вопрос об историческом значении Римской империи, Тацит. Ч. 1. Киев : В университетской типографии, 1869. 415 с.
5. Драгоманов М.П. Воспоминания о знакомстве с И. Тургеневым. Казань : Центральная типография, 1906. 20 с.
6. Драгоманов М. Документи і матеріали. Львів, 2001. 731 с.
7. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. 236 с.
8. Драгоманов М.П. Пропаший час: українці під Московським царством. Львів : Генеза, 1909. 39 с.
9. Довгич В.А. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова : навчальний посібник / МВССОО УРСР ; КДУ ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 1991. 156 с.
10. Драгоманов М. На увагу українців в Росії. *Вибрані праці*. Т. 2 : Фольклористика, літературознавство. Київ, 2007. С. 125–134.
11. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм. 1879 р. ІР НБУВ. Ф. 172. Спр.43. 155 арк.
12. Драгоманов М. Положение и задачи древней истории. *Вибрані праці* : у 3 т. Т. 1, Кн.1 : Історія. Педагогіка. Публіцистика. Київ, 2006. С. 36.
13. Драгоманов М.П. Оповідання про заздрих богів. Відень : Накладом Партії Українських соціалістів-революціонерів, 1915. 54 с.
14. Драгоманова М.П. Оповідання про заздрих богів. Коломия : Сяйво, 1894. 132 с.
15. Драгоманов М.П. Малоруський інтернаціоналізм. *Вибрані твори* : в 2 т. Прага. Т. 1. 1937. 548 с.
16. Драгоманов М.П. Малорусские народные предания и рассказы. Киев : Юго-Западное отделение Императорского географического общества, 1876. 434 с.
17. Єфремов С. М.П. Драгоманова і єврейська справа. *Літературно-науковий вісник*. 1902. Кн.1. С. 82–91.
18. Жадько В. Український некрополь. Київ, 2005. 352 с.
19. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці : Прут, 2001. 488 с.
20. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова: до 150-річчя від дня народження Івана Франка / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; редкол. І. Вакарчук та ін. Львів, 2006. 560 с.
21. Лавров П.Л. Предисловие к тому журнала «Вперед». *Избранные сочинения на социально-политические темы* : в 8 т. Т. 2 (1873–1874). Москва : Издательство всесоюзного общества политкаторжан и ссылопоселенцев, 1934. С. 3–22.
22. Пчілка О. Спогади про М. Драгоманова. Київ : Україна, 1926. Кн. 2. 64 с.
23. Сушко О., Потільчак О. Життя віддане за свободу. *Михайло Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху* : Матеріали першої міжвузівської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих науковців. 27 лютого 2007 р. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. С. 6–7.
24. Федченко П.М. Михайло Драгоманов: життя і творчість. Київ : Дніпро, 1991. 362 с.

24. Федченко П.М. Преса та її попередники. Історія зародження й основні закономірності розвитку. Київ, 1969. 314 с.

25. Шевченко Т. Сон (На панщині пшеницю жала). *Кобзар. Вперше зі щоденником автора*. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. С. 238–250.

Havrilyiuk M.O. METHODOLOGY OF THE HISTORICAL STUDY OF M. DRAHOMANOV (ON THE EXAMPLE OF CRITICISM OF WORKS OF ANCIENT AUTHORS)

M. Dragomanov's research plays an important role in historical science. Mykhailo Petrovich appears before us as a contemporary of the formation of academic historical science with its forms and system of the XIX century. The scientific value of the researcher's works opens us a new view of the ancient world and allows us to review its description. It analyzes "outdated" ideas and offers new "guidelines" for dealing with topics related to ancient civilizations.

The article is an attempt based on the analysis of the works of Mikhail Petrovich Drahomanov on ancient history to outline the attempts of the thinker to identify in ancient authors shortcomings in their ideas about the past. Turning to the history of the ancient world, the scientist focused on the problem of the source base. Analyzing the works of ancient thinkers, historians and writers, on the basis of which the general picture of ancient history was reproduced until the beginning of the XIX century, Mikhail Petrovich Drahomanov focused on the shortcomings of these sources, which were based not only on fragmentary coverage of historical events. bias, which was associated with the personal views of the latter on certain phenomena of social progress and historical process. The scientist systematically approaches the study of historical sources and points to the need to compare Roman, Latin and ancient Greek historiography. works and subjectivity of opinions of ancient historians. Drahomanov creates historical and search tools for working with factage. The researcher notes the need to reject the excessive drama of events and not to use "plagiarism". The main difference between Drahomanov is his interest in the subject and his individual approach to the study of ancient history.

Research methods: the authors used a historical-systemic method, which allowed a thorough study of objects and phenomena of the past; contributed to the analysis of historical systems that influenced the life and work of scientist M. Drahomanov abroad. A comprehensive methodological approach was applied, which includes the principle of historicism, which is important for research.

Key words: *research, history, M. Drahomanov, ancient world, civilization, analysis, historical works.*